

CLUJ – KOLOZSVÁR – KLAUSENBURG 700
VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK
STUDII DE ISTORIE URBANĂ

CLUJ – KOLOZSVÁR – KLAUSENBURG 700

VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK STUDII DE ISTORIE URBANĂ

Főszerkesztő
LUPESCU MAKÓ MÁRIA

Szerkesztők
IONUȚ COSTEA, OVIDIU GHITTA,
SIPOS GÁBOR, RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ

KOLOZSVÁR
2018

A kiadást támogatta:

© Szerzők, 2018
Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018

Felelős kiadó: Biró Annamária
Korrektúra: Szenkovics Enikő
Borítóterv: Könczey Elemér
Nyomdai előkészítés: Virág Péter

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós
Felelős vezető: Ambrus Enikő, ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Cluj - Kolozsvár - Klausenburg 700 : várostörténeti tanulmányok = studii de istorie urbană / főszerkesztő:

Lupescu Makó Mária ; szerkesztők: Ionuț Costea, Ovidiu Ghitta, Sipos Gábor, Rűsz-Fogarasi Enikő. -

Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018

ISBN 978-606-739-102-2

- I. Lupescu Makó, Mária (ed.)
- II. Costea, Ionuț (ed.)
- III. Ghitta, Ovidiu (ed.)
- IV. Sipos, Gábor (ed.)
- V. Rűsz-Fogarasi, Enikő (ed.)

Tartalom / Cuprins

ELŐSZÓ (A szerkesztők) / PREFAȚĂ (Editorii)	7
I. Károly 1316. augusztus 19-én Kolozsvár lakói számára adott privilégiuma	11

KOLOZSVÁR 1316. ÉVI KIVÁLTSÁGA ÉS HATÁSA /

PRIVILEGIUL DIN 1316 AL CLUJULUI ȘI URMĂRILE SALE

ATTILA ZSOLDOS: Antecedentele privilegiului orașului Cluj din anul 1316	19
TUDOR SĂLĂGEAN: Clujul în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Ipoteze și certitudini	25
SZENDE KATALIN: <i>Hospesek</i> ből polgárok: a városi társadalom átalakulása az Anjou-kori Magyarországon	31
BLAZOVICH LÁSZLÓ: Kolozsvár, a királyi szabad város.....	39
BOGLÁRKA WEISZ: Economie urbană în epoca medievală. Privilegiile economice ale Clujului	47
IOAN-AUREL POP – ALEXANDRU SIMON: Despre câteva sate din vecinătatea Clujului în secolul al XIV-lea	57

RÉGÉSZET ÉS ÉPÍTÉSZET VÁROSI KÖRNYEZETBEN /

ARHEOLOGIE ȘI ARHITECTURĂ ÎN CONTEXT URBAN

GÁLL ERWIN – GERGELY BALÁZS – NAGY SZABOLCS: Régészeti adatok Kolozsvár középkori településterületéhez (11–14/15. század)	69
RADU LUPESCU: Cetatea Veche (Óvár) a Clujului	93
PAPP SZILÁRD: Kolozsvár legkorábbi középkori kőfaragványairól.....	119
IOAN ALBU: Autoreprezentarea epigrafică a orașelor transilvane în Evul Mediu	129
DANIELA MARCU ISTRATE: Arheologia bisericilor urbane din sudul Transilvaniei: o abordare preliminară.....	137
ADRIAN ANDREI RUSU: În căutarea producției materiale personalizate a Clujului din Evul Mediu tardiv	153
Weisz Attila: B: A: 1.6.5.1.	163

VÁROSI TOPOGRÁFIA / TOPOGRAFIE URBANĂ

NAGY BALÁZS: Városok – rezidenciák – uralkodói találkozók: középkori magyar városok mint uralkodói találkozók helyszínei az Árpád- és Anjou-korban	175
KOVÁCS ANDRÁS: Kolozsvár legrégebbi számadáskönyvéről (1453).....	181
SZŐCS PÉTER LEVENTE: Szatmár és Németi középkori topográfiájáról	213
PETROVICS ISTVÁN: Pécs a késő középkorban.....	221
ANDA-LUCIA SPÂNU: Clujul în imagini istorice. De la Georg Hoefnagel la Ludwig Rohbock.....	229
DAN DUMITRU IACOB: Planul orașului Foçașani din 1855, realizat de căpitanul Marcus Terbuhovič.....	241
RADU MÂRZA: Frânturi din istoria Clujului în Belle Époque prin cărți poștale.....	259

EGYHÁZI INTÉZMÉNYEK A VÁROSOKBAN / INSTITUȚII ECLEZIASTICE ÎN ORAȘE

CARMEN FLOREA: Exersarea carității în Clujul medieval.....	271
MIHAELA SANDA SALONTAI: Așezămintele monastice ale ordinelor cerșetoare din Cluj și Sibiu la sfârșitul Evului Mediu	279
MÁRIA LUPESCU MAKÓ: Ordinele mendicante în Transilvania în pragul Reformei. Exemplul mănăstirii dominicane din Cluj	287
MARIA CRĂCIUN: Practica religioasă, spațiul ecleziastic și identitatea confesională a Bisericii Antitrinitare în Transilvania epocii moderne timpurii	297
GÁBOR SIPOS: Reformății din Cluj în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.....	313

VÁROSIGAZGATÁS ÉS VÁROSI GAZDÁLKODÁS /

ADMINISTRAȚIE ȘI GOSPODĂRIRE ORĂȘENEASCĂ

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS: A mezővárosok kialakulásának birtokjogi vonatkozásai	321
GÁLFI EMŐKE: A gyulafehérvári uradalom néhány mezővárosáról a 16. század második felében	329
LIDIA GROSS: Biografii intersectate: Ambrosius Sartor și Ambrosius Litteratus, doi patricieni din Clujul secolului al XV-lea.....	337

CIPRIAN FIREA: O breaslă a pictorilor la Cluj în secolul al XVI-lea? Mărturii documentare inedite	345
SIMON ZSOLT: (Nagy)szebeni bérek a középkorban	351
DERZSI JÚLIA: A Szász Nemzeti Universitas igazgatása a 16. század utolsó harmadában a nagyszebeni polgármesteri számadáskönyvek tükrében.....	359
PAKUCS-WILLCOCKS MÁRIA: Igény és fogyasztás: a nagyszebeniek és a „török marha” a 16. században	371
PAKÓ LÁSZLÓ: A kolozsvári jogügyigazgatók és a városi vagyon védelme (1584–1660)	379
ENIKŐ RÜSZ-FOGARASI: Socotelile oraşului Cluj și gospodărirea localității în perioada principatului.....	389
VALENTIN CONSTANTINOV: Relațiile Țării Moldovei cu orașele transilvănene în primele decenii ale secolului al XVII-lea	397
SZIRTES ZSÓFIA: Katonaság és polgárság Nagyszebenben a Habsburg-uralom kezdetén. Vázlat.....	401
MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF: Az Erdélyi Párt kolozsvári városi szervezete 1941 és 1944 között.....	407
 OKTATÁS, MŰVELŐDÉS ÉS KULTURÁLIS VÁROSI TEREK / ÎNVĂȚĂMÂNT, CULTURĂ ȘI SPAȚII CULTURALE URBANE	
KENYERES ISTVÁN: Buda középkori levéltára és Kolozsvár.....	421
ADINEL DINCĂ: „Biblioteca oraşului Sibiu” în Evul Mediu. Câteva considerații pe marginea unei confuzii istoriografice.....	431
SZÖGI LÁSZLÓ: Kolozsvár városi diákok az európai egyetemeken 1526–1919	437
GAAL GYÖRGY: A Báthory-egyetemtől a Ferdinánd Egyetemig. A kolozsvári felsőoktatás első századai	447
VASILE CIOBANU: Prezența Universității din Cluj la Sibiu în anii 1940–1945 și impactul său asupra vieții cotidiene a oraşului-gazdă.....	459
MIKLÓS SZÉKELY: Muzeul Industriei Francisc Iosif din Cluj, 1887–1918.....	467
IOANA RUS-CACOVEAN: O fabrică transformată în școală: Fabrica de Zahăr din Cluj și Institutul Regal de Corecție.....	481
 A VÁROS MINDENNAPJAI / VIAȚĂ COTIDIANĂ URBANĂ	
KOVÁCS KISS GYÖNGY: A szabad társas érintkezések néhány színhelye és formája a fejedelemség kori Kolozsváron	493
JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA: Kolozsvár és a Rákócziak. Fejedelmi kíséret és a város ünnep- és hétköznapi a két Rákóczi György fejedelemsége idején	501
ANA-MARIA GRUIA: Farmaciile din Clujul epocii premoderne	511
FEHÉR ANDREA: Bűn és bűnhődés. Nők által elkövetett bűncselekmények megítélése a 18. századi Kolozsváron	519
PAPP KLÁRA: Arisztokrata hétköznapiak Kolozsváron – a családi levelezések tanúsága szerint	525
GYÁNI GÁBOR: <i>Flânerie</i> (kószálás): a várostörténet kulcsfogalma	533
IONUȚ COSTEA: Publicitate și cultură urbană în perioada interbelică la Cluj (anii 20 ai secolului al XX-lea).....	539
 RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE / LISTA PRESCURTĂRILOR.....	 548

Igény és fogyasztás: a nagyszebeniek és a „török marha” a 16. században

Jelen tanulmányom célja annak kimutatása, hogy az Oszmán Birodalomból, illetve a Balkán-félszigeten keresztül érkező árucikkeket miként igényelték és hogyan használták fel Nagyszebenben a 16. században. Ezek a termékek – amelyek *res turcales*, *Türkische Waren* néven ismertek a forrásokban – az árucikkek egy jól körülhatárolható csoportját jelentették: pamut- és selyemszövetek, festett pamutfonalak, selyemfonalak, valamint fűszerek, színezékek, finom bőr és bőrtárgyak, timsó, zsinég stb. tárgykörét ölelték fel.¹ Kutatásom lényegében a rendelkezésünkre álló rendkívül kisszámú, közvetlen forrásokból kiinduló, eme időszakra vonatkozó kiskereskedelmi, illetve a boltokon keresztül történő értékesítés előzetes elemzésére vállalkozik. A tanulmány elsősorban a nagyszebeni vámnaplókon, valamint Georg Dollert 16. század utolsó évtizedéből származó üzleti könyvének feljegyzésein alapul. Az egyes árucikkek kereskedelmének kizárólag gazdasági aspektusain túl megpróbálom felvázolni, hogy a török áruk iránti keresletnek, illetve a város lakói ama kívánalmának, hogy közvetlenül hozzáférhessenek ezekhez, milyen politikai tétje volt, és ez milyen hivatalos normákban és státútumokban jelenítődött meg Nagyszebenben.

E régió fogyasztására és kiskereskedelmi értékesítésére vonatkozó munkák száma elenyésző. Meg kell említeni *A fogyasztás társadalomtörténete* című 1994-es kiadványt, amelyben a kora újkor meglehetősen jól reprezentált. Jeney-Tóth Annamária tanulmánya városi kontextusba helyezi a kereslet és a kínálat problematikáját. Egészen pontosan a 16. és 17. századi Kolozsvárról van szó, a szerző a fogyasztás fogalmát a különböző számadáskönyvekben fellelhető élelmiszer-fogyasztás tekintetében vizsgálja.²

Kiindulópontként szükséges néhány megállapítást tenni az áruforgalommal és az intézményi háttérrel kapcsolatban. Az erdélyi vásár városok szerepe a távolsági kereskedelemben, amely a középkor végén összekötötte Nyugatot és Közép-Európát a Török Birodalommal, meglehetősen jól ismert a történetírásban.³ A vöröstoronyi (Turnu Roşu) vámnaplók feldolgozásának eredményei azt bizonyították, hogy a régió geopolitikai változásai, illetve a portugál fűszerkereskedelem nem rajzolta át sem a Balkánt átszelő, Havasalföldön keresztül Erdélybe tartó hagyományos kereskedelmi útvonalakat, sem az árucseré volumenét, legalábbis Nagyszeben esetében nem tapasztalható drámai csökkenés.⁴ Ellenkezőleg, azt látjuk, hogy a vámnaplók a forgalom növekedését tükrözik a 17. századra vonatkozóan, ugyanakkor jelentős változások álltak be a kereskedelem struktúrájában is: a fűszerek hiányát szövetekkel, valamint olyan gyarmatárakkal pótolták, mint a dohány vagy a kávé.⁵

Jelen esetben azonban nem a kereskedelemmel szeretnék foglalkozni, hanem az a kapcsolat érdekel, amely a nagyszebeni lakosokat a városuk felé irányuló keleti termékbeáramlással összekötötte. Tanulmányom első részében azokat az intézményeket és normákat elemzem, amelyek a kereskedelmet szabályozták Nagyszebenben, míg a dolgozat második felében a nagyszebeni árukereslettel és árufogyasztással foglalkozom. Feltevésem az, hogy a 16. században a városlakók hozzáférése a keleti áruhoz jelentős politikai téttel bírt, amennyiben a *centumvirek* által képviselt lakosok abbéli jogukat követelték, hogy részesüljenek a város kereskedelmi kiváltságaiból, illetve a görög

* A szerző a Nicolae Iorga Történeti Intézet tudományos munkatársa (maria.pakucs@gmail.com). A tanulmány elkészítéséhez szükséges levéltári kutatást az Európai Kutatási Tanács *Luxury, Fashion and Social Status in South-Eastern Europe in the Early Modern Period* ERC-2014-CoG no. 646489–LuxFaSS című pályázata támogatta.

- 1 *Gecsényi Lajos*: „Török” áruk és „görög kereskedők” a 16–17. századi királyi Magyarországon. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. Szerk. Tusor Péter. Budapest 1998. 186.
- 2 *Jeney-Tóth Annamária*: Kereslet és kínálat, fogyasztási szokások a korai újkor kolozsvári polgárok mindennapjaiban. In: *A fogyasztás társadalomtörténete*. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája. Pápa, 2004. augusztus 27–28. Szerk. Hudi József. (Rendi társadalom – polgári társadalom 18.) Budapest–Pápa 2007. 67–80.
- 3 *Pach Zsigmond Pál*: A Levante-kereskedelem erdélyi útvonala a 15–16. század fordulóján. *Századok* 6. (1978) 1005–1038.
- 4 *Pakucs-Willcocks Mária*: Sibiu–Hermannstadt: Oriental Trade in Sixteenth Century Transylvania. Köln 2007. 64–66.
- 5 *Aleksandar Fotić*: The introduction of coffee and tobacco to the mid-west Balkans. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 64. (2011: nr. 1.) 89–100.; *Mária Pakucs-Willcocks*: The Transit of Oriental Goods through the Customs of Sibiu/Hermannstadt in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: An Overview. In: *Economy and Society in Central and Eastern Europe. Territory, Population, Consumption. Papers of the International Conference held in Alba Iulia, April 25th–27th, 2013*. Eds. Daniel Dumitran, Valer Moga. Münster 2013. 24.

kereskedők által az Oszmán Birodalomból hozott árukból. Továbbá bemutatom, hogy a nagyszebeniek miként jutottak hozzá a keleti termékekhez: a vámbevételek révén vagy a város boltjaiból vásárlás útján.

Brassó és Nagyszeben középkori kereskedelmi privilégiumai ismertek, ezek a kiváltságok egyfajta magasabb rendű pozíciót biztosítottak számukra az idegen kereskedőkkel való kapcsolataikban.⁶ Nagyszeben esetében az 1382-es privilégium egy védett területet hozott létre Havasalföldön, ahova az idegen kereskedők nem léphettek be Erdély irányából, ugyanakkor viszont megtiltotta a nem helybéli kereskedőknek a fűszerek kiskereskedelmi árusítását.⁷ Weisz Boglárka nyomán tudjuk, hogy az áru darabszámra történő értékesítésének tiltása tulajdonképpen a lerakati jog (*die Niederlag*) egyik kísérő joga volt.⁸

Miközben a kereskedelmi privilégiumokat királyi kegyelem révén lehetett elnyerni, számos helyi normatív dokumentum alapján megérthetjük, hogyan működött valójában ez a lerakati jog. Kezdjük egy levéllel, egy 1480–1481 körülre datálható kéréssel, amelyet a nagyszebeniek intéztek Mátyás királyhoz, és amelyben azt kérték, hogy „semmi kereskedő, aki Hét Székbe jön, az áruját rőfökben vagy kis súlyban ne adhassa el, hiszen ez a szabadságuk és a régi szokásaik ellen van”.⁹ Ebben a lerakati jogot valamennyi német szabadságának nevezték, vagyis része volt az erdélyi szászok politikai és gazdasági privilégiumai együttesének. Következésképpen a Királyföld valamennyi lakója privilégiumokra vonatkozó egyenlőség-eszméjének kifejeződését láthatjuk, és ez a gondolat lesz az, amely a következő évszázadban meghatározza a politikai elit és Nagyszeben lakossága közötti viszonyokat a városon belül.¹⁰

Nagyszeben várostanácsa 1545-ben egy olyan szabályozást bocsátott ki, amely az idegen kereskedőkre és a város piacára vonatkozott. Az idegen kereskedők kiléte világosan körvonalazható: ők az Oszmán Birodalomból érkező kereskedők, akiket általánosan „görögök”-nek neveztek. A szabályzat hét pontja közül kettő a görög és havasalföldi kereskedőkről, négy cikkely az idegen kereskedőkről általában, egy pedig a helyi kereskedőkről rendelkezik. Az első pont meghatározta a lerakatok működésének módját: a görög és havasalföldi kereskedőknek áruikat kötelező módon a *kereskedők házában* (*Kaufhaus*) kellett elhelyezniük, és gondoskodniuk kellett róla nagyszebeni tartózkodásuk ideje alatt. Távozáskor azonban tilos volt magukkal vinniük az el nem adott árut, azt házigazdájuknál kellett hagyniuk, aki majd eladta helyettük. Következésképpen, amint Nagyszebenbe értek, a kereskedők valójában elveszítették döntési jogukat a saját javaik fölött, ezeket a nagyszebeniek tulajdonának tekintették. A tényleges kereskedelmi tranzakciók lebonyolítása előtt ez lényegében tulajdonát ruházást jelentett. Ugyanennek a szabályozásnak az egyik cikke az eladási küszöb minimumát három forintban határozza meg. A görögök és a havasalföldiek által hozott áruból itt csak a szőnyeget említik, amelyeket saját használatra a nagyszebenieknek adhattak el, az idegeneknek viszont nem.¹¹

A lerakati jog működésének következő szabályozása 1579-ből származik, konkrétan egy, a regelő hétfőre vonatkozó szabályzatból, amely szerint „a görögöknek ugyanúgy tiszteletben kell tartaniuk a lerakatot, mint eddig, a városiaknak pedig legyen joguk 1 forintért vásárolni tőlük, azonban 1 forint alatt nem, a szokásos büntetés alatt”.¹² Először is az tűnik fel, hogy a városiakkal folytatott tranzakciók minimum-küszöbét 3 forintról – amit 1545-ben írtak elő – 1 forintra vitték le. Mi több, a lerakatot explicit módon csupán a görög kereskedők számára írták elő. Nyilvánvaló, hogy ezt a kiemelt figyelmet a nagyszebeniek azon óhaja magyarázza, amely szerint hasznot kívántak húzni a lerakati jogból és kizárólagos hozzáférést akartak a keleti árukhoz. A szabályzat 3. cikkelye megtiltja az idegen kereskedőknek, hogy a görögökkel üzleteljenek, ezt a jogot csak a nagyszebenieknek tartva fent.¹³

6 Legújabbán Brassórol írt *Alexandru Ciocăltan*: Hegemonia comercială a Braşovului la sud de Carpaţi [Brassó kereskedelmi hegemóniája a Kárpátoktól délre]. *Revista Istorică* 23 (2012: nr. 1–2.) 53–64.

7 Ub II. 555.; Comerţ şi meşteşuguri în Sibiu şi în cele Şapte Scaune: 1224–1579. Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen: 1224–1579. Ed./Hrsg. Monica Vlaicu et al. (Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt 2.) Sibiu 2003. 74.

8 *Weisz Boglárka*. Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest 2012. 50–54. Közlebből Nagyszeben megállítójogáról és lerakatijáról I. *Mária Pakucs-Willcocks*: Dreptul de etapă al Sibiului în secolele XIV–XVII. Parcursul secular al unei instituţii medievale [Szeben árumegállító joga a 14–17. században. Egy középkori intézmény századokon átívelő története]. In: *Viam inveniam aut faciam. In honorem Ştefan Andreescu*. Ed. Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Petronel Zahariuc. Iaşi 2012. 194–205.

9 So biten ewr koniglichen majestet die Teutschen vnd alle kauffleut aus Sybenburgen, dass kain kauffman so in Sybenburgen kombt mit der ellen oder klein gewicht seine pfenwerdt verkauffe, wenn daz wider ihr freihait vnd altz herkommen ist – Ub VII. 228.

10 *Peter Blickle*: Kommunalismus: Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform I (Oberdeutschland)–II (Europa). München 2000. I. 131.

11 RNL SzmIg, Középkori oklevelek, U. IV. 485. – www.arhivamedievala.ro (letöltés ideje: 2017. május 8.); Hermannstädter Lokal-Statuten. Hrsg. Gustav Seivert. Hermannstadt 1869. 22.

12 Zum ersten, was die niderlag anlaget, den krichen soll disellbe hie gehalten werden wie zuvor und die stadteut sollen macht haben von inen zu kauffen umb ein gulden und daruber, aber underm gulden soll niemandt frey sein bey gewenlgen straf – RNL SzmIg, Acte Fasciculare, C 19.

13 Uo.

1597-ben a százférfiak, a város céheinek képviselői, saját kilenc pontos határozatot bocsátottak ki.¹⁴ E szabályzat első pontja előírta, hogy a lerakati jog mindenki hasznára működjön: mivel a lerakat a város egyik szabadsága volt, ezért annak mindenki érdekét szolgálnia kellett, nem csupán egyesekét. Ezért valamennyi városlakónak hozzáférést kellett biztosítani a görög kereskedők által hozott javakhoz.¹⁵

Ez a szabályzat az első hivatalos dokumentumok egyike, amelyet a *centumvirek* Nagyszebenben kibocsátottak, és azon törekvéseiket tükrözi, hogy a városvezetésben érvényesíteni tudják álláspontjukat a közjó érdekében. A keleti árukhöz való hozzáférés demokratikussá tétele a százférfiak ama törekvéseire világít rá, amely egyfajta erőegyensúly megtartását célozta a városban. A százférfiak hasonló, Nagyszeben tanácsához intézett kérései – a görög kereskedők által hozott javakhoz való teljes körű hozzáféréssel kapcsolatban – fellelhetők a következő évszázad során is.

A százférfiak határozatának második pontja világossá teszi e határozat célját, amely szerint „a huszadot adják el a város lakóinak, a huszados és a deák pedig ne kereskedjen ezzel, mert az ellentmond az ősi szokásnak”.¹⁶ Ez a cikely hangsúlyozza tehát, milyen módon juthattak hozzá a nagyszebeniek a keleti áruhoz: a vámból vagy kereskedelem révén.

A vöröstoronyi vámot Erdély fejedelmei évente bérbe adták Nagyszeben városának, melyet egy vámos adminisztrált, akit évente a várostanács tagjai közül választottak. Az Oszmán Birodalomból érkező árukért a kereskedők a huszadvámot (*vigesima*, *Zwanzigst*) fizették, elsősorban természetben és ritkán pénzben, így a vámhivatal is jelentős árukészletet halmozott fel, amelyet később értékesített. A százférfiak 1597-es határozata tükrözi azt az elégedetlenséget, amely az ellen irányult, hogy a vöröstoronyi vám alkalmazottjai manipulálták a vámmilletékként megszerzett árukat, amelyeket aztán saját hasznukra adtak el. Következésképpen a szabadság és egyenlőség eszméjének markáns kifejeződésével állunk szemben, amely már a fent említett, Mátyás királynak címzett 15. századi levélben is megjelent. Kevés olyan eset van, amikor a százférfiak kifejezték véleményüket a várostanács¹⁷ rendelkezéseivel szemben, ezért fontos, hogy ez az 1597-es statútum a keleti árucikkek köré szerveződik, amelyeket a vöröstoronyi vámnál gyűjtöttek össze.

Egy 1603-ból származó szabályozás, amelyet a tanács a százférfiakkal együtt adott ki, érvelésem szempontjából két releváns pontot tartalmaz. Elsősorban újrafogalmazta a görög kereskedők kiskereskedelmi eladásra vonatkozó szabadságát (szemben a nagybani eladás kizárólagosságával, amelyet a korábbi privilégiumok és statútumok írtak elő).¹⁸ Másodsorban megkísérelte megakadályozni, hogy a vámban beszedett javak adminisztrációjával megbízott hivatalosságok privilegizált módon jussanak hozzájuk: azok a tanácsosok, akiknek boltjaik voltak a városban, nem választhatók vámosnak azért, hogy a tanács többi tagjai, valamint a városlakók elérhető áron tudják megvásárolni az árut.¹⁹

Mindeddig azzal érveltem, hogy állandó igény mutatkozott Nagyszebenben a keleti áruk iránt nem csupán a kereskedők, de a város lakóinak részéről is, akik azt követelték, hogy a település kereskedelmi privilégiumait rájuk nézve is alkalmazzák. Az alábbiakban néhány olyan történelmi forrást mutatok be, amelyek azt vázolják, hogy a török áruk miként jutottak el a nagyszebeniekhez. Elsősorban rendelkezésre állnak a város levéltárában máig fennmaradt vámnaplók. Az 1541., 1542., 1543. és 1546. évek esetében a vámnaplók nem regisztrálják az egyes kereskedőkkel folytatott tranzakciókat, sem az általuk fizetett vámot, csupán az eladott török áruk listáját: *Percepta rerum turcalium et qualiter sunt vendite*.²⁰ Az 1543-as és 1546-os évekre vonatkozó részletesebb listákból kiderül, hogy a várostanács tagjai megkapták az áru jelentős részét, elsősorban a fűszereket. 1546-ban például újév alkalmából a tanács ellentételezés nélkül 17 font sáfrányt kapott a vámból.²¹ Az 1550. évi vámnapló korrigálja azonban a korábbi feljegyzések tömörsége okozta benyomást, amennyiben részletesen, különálló részekben tárja fel, hogyan és kinek adták el a vámban beszedett keleti termékeket.²²

14 Hermannstädter Lokal-Statuten i. m. 31–33.

15 Dieweyll es von alters hehr immer in stetten brauch gewesen ist, das die gemeine stadtteutt von den guttern so die Griechen hehr niederlegen ettwann auff eigene notturfft habenn dörfen kauffen [...] Die niederlag aber *ein stadtfreythumb* ist, welchess nitt nut ettligen, sonder iedermännigich dienstlich soll sein [...] – Uo. 31–32.

16 Soll auch vonn der czwenzig den stadtleuten gutter verkaufft werden und der czwenzig herr oder schreyber nitt handell damit treiben, denn es alter gewonheit nitt ebenmassig ist – Uo.

17 A tanács erőszakos megcáfolására 1556-ban került sor. *Gustav Gündisch*: Der Hermannstädter Aufstand des Jahres 1556. In: *Aus Geschichte und Kultur der siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte.* Hrsg. Gustav Gündisch. Köln 1987. 201–234.

18 6. Sollen die Griechen den Stattleuten mit dem Pfundt und mit der elen ungehindert sein zu verkaufen – *Gustav Seivert*: Aus dem Archive. Transsilvania 6. (1863) 220.

19 Sol keynem Rathherrn welcher sein offen gewelb hatt das zwanzig Ampt nicht concrediret werden, damit die andern Herrn vom Rath und das andere Statt Volck auch etwas daher bekommen möge umb ein billig geltt – Uo. 7.

20 *Pakucs-Wilcocks, M.*: Sibiu–Hermannstadt i. m. IV. függelék, 51–52. (1541), 55. (1542), 61–65. (1543), 68–72. (1546).

21 Uo. 68.

22 Uo. 75–80.

A vámnaplók nyilvántartásában léteznek az árueladás feljegyzésének egyfajta hierarchiája: először a város kereskedői felé történt eladások jelennek meg, majd a kiskereskedelmi értékesítés. Ennek megfelelően a kalmárnók között Mathes Tarchemacher és Merten Pilgram feleségét is megtaláljuk, ez utóbbi 1535 óta tagja a város tanácsának.²³ 1550. október 10-én például hat nő vásárolt különféle javakat a vámból, őket „erbere frauen” (méltóságos asszonyok) megnevezéssel illették. A feljegyzésekből úgy tűnik, hogy együtt vásárolták az árucikkeket: övek és derékkötők, kendők és fejkötők, pamuttextíliák, selyem és selyemfonal, szegfűszeg, tafota szerepel vásárlásaik között.²⁴

A nagyban vásárló kereskedők és kalmárnók mellett az 1550. évi vámnaplóban mind a kiskereskedelmi (*einczlingen*), mind a városlakók (*Stadtleit*) felé történő eladás megjelenik. Ezeknek zöme valójában a város tehető rétegéhez tartozik: a tanács vagy a politikai elit tagjai. Matthias Ponczler tanácsos, aki a huszad adminisztrációjával foglalkozott, a szövetek, selymek és fűszerek gyakori vásárlója volt a vámban. Kevés olyan eset van, amikor a vásárlók az egyes szakmai rétegekből és a város mesteremberei közül kerülnek ki, mint például a szűcsök céhe, amely bőrtet és nyestbundát vásárolt május 19-én.²⁵ Ezeknek az eladásoknak a részletei rávilágítanak arra, hogy a százférfiaknak az 1597-es és 1603-as szabályozásokban megjelenő, a török termékek „demokratikus” eladására vonatkozó kérése megalapozott volt.

A török termékeket a város kereskedőinek boltjaiban is meg lehetett vásárolni. A 16. század végétől fennmaradtak a város jegyzőjének, Georg Dollertnek a feljegyzései, aki saját boltjának könyvelését a város hivatalos jegyzőkönyveiben, azaz osztóbírói jegyzőkönyveiben (*Teilungsbücher*) jelentette meg. Egyrészt tehát a bolt 1597–1599 közötti leltárjairól van szó, amelyeket publikáltak,²⁶ másrészt fennmaradtak Dollert 1592 és 1594 közötti feljegyzései is, amelyek bizonyos személyek hitelre történő vásárlásait rögzítették.²⁷ Jelen ismereteink szerint Georg Dollert boltjának üzleti könyvei a legkorábbi ilyen típusú dokumentumok között vannak Erdélyben és Közép-Európában, a kassai Schirmer János boltjának feljegyzései ugyanis sokkal későbbiek.²⁸

A bolt készleteinek nyilvántartásában idegen vagy helyi eredetű áruk sokfélesége jelenik meg. 1597. május 4-én például Georg Dollert készlete a következő volt:

1. táblázat. Georg Dollert árukészlete

Árufajta	Árufélék száma	Érték
Textíliák és textiláru	19	191,3 Ft
Fűszer	11	68,92 Ft
Ipari áru (kés, vas, papír)	3	48,89 Ft
Ruházat (kalapok, övek)	2	53,5 Ft
Lószerszám	2	4,04 Ft
Ismeretlen	5	33,87 Ft
Higany	1	34 Ft

A 18 fajta szövet – egyebek mellett *bogasia*, damaszt, selyem- és aranyfonal, tafota stb. – nagy része az Oszmán Birodalomból származott. Ez egyébként egyáltalán nem meglepő, hiszen ugyanezekben a feljegyzésekben Georg

23 „zu urkundt in das Stadbuch lassen einschreiben”: Die ältesten Protokolle von Hermannstadt und der Sächsischen Nationsuniversität (1522–1565). (Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt 5.) Hrsg. Mária Pakucs-Willcocks. Hermannstadt 2016. 92.

24 Am 10 Octobri hat Man disse gitter vorkauft den 6 Erberen frauen her Merten Pilgeramyn, Steffan Speckyn, Mathes Tarchemacheryn, Rott Peteryn, Peter Martgreffyn, Crestel Kyrsneryn
64 gros gurticher 1 per d. 33 tt. fl. 21 d. 33
21 Mittel gurticher 1 per d. 24 tt. fl. 5 f. 25
2 lang bloe gurticher 1 per d. 60 tt. fl. 1 d. 20
16 klein gurticher 1 per d. 20 tt. fl. 3 d. 20
16 gar klein gurticher 1 per d. 9 tt. fl. 1 d. 44
12 faciletel 1 per d. 2 tt. fl. 0 d. 24 [...]
Summa fl. 78 d. 63 – Pakucs-Willcocks, M.: Sibiu–Hermannstadt i. m. IV. függelék, 80.

25 Pakucs-Willcocks, M.: Sibiu–Hermannstadt i. m. IV. függelék, 82.

26 Andreas Scheiner. Die Sprache des Teilschreibers Georg Dollert. Beitrag zu einer Geschichte Hermannstädtischer Geschäftssprache. Anhang (mit besonderer Seitenzählung). Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 47. (1933: nr. 1–2.) 79–84.

27 RNL Szmlg. Osztóbírói jegyzőkönyvek (Registre de partaj). 214. 8. sz.

28 Kerekes György: Polgári társadalmunk a XVII. században. Schirmer János 1625–1674 kassai kereskedő üzleti könyve alapján. Kassa 1940.

Dollert rögzítette azt is, hogy 1597. június 13-án egy bizonyos Tergovistyéből (Târgoviște) érkező Harthától vett árut: borsot, vásznat, törülközőt.²⁹

A Dollert hitelre vásárló kliensei felé történő eladásokra vonatkozó feljegyzések ugyanazt az érdeklődést tükrözik a török áruk iránt. Tekintve, hogy ebben az írásomban Dollert csupán egyetlen üzleti könyvében rögzített feljegyzéseit tanulmányoztam, pillanatnyilag nem áll módomban végleges következtetéseket levonni. Akárcsak 1550-ben, a vásárlók között nagy számban találunk nőket (lásd a *Mellékletet*). Dollert ügyfelei általában az Oszmán Birodalomból érkező árut részesítették előnyben, mint például a fehér és kék pamutfonalat (*weisgoren, wetgoren*), gyolcsot (*ponsa*), selymet (*seid*) és borst (*ffefffer*). A nem török árucikkek között késeket (*messer*) és Közép-Európából érkezett kalapokat találunk. Helyi szinten tehát Dollert készlete a transzkontinentális árucseré természetét tükrözi, amely változatlanul fennmaradt a középkor óta.³⁰ Georg Dollert ügyfelei hitelre vásároltak; Vait Rudin esetéből kiderül, hogy az asszony 1592 és 1593-ben szerzett adósságait csak egy évre rá, 1594-ben törlesztette (lásd a *Mellékletet*).

Következésképpen, a 16. században Nagyszeben nem csupán a távolsági kereskedelem tranzit központja volt, hanem az Oszmán Birodalomból érkező áruk jelentős fogyasztói piaca is. A nagyszebeniek teljes körű és közvetlen hozzáféréseinek a balkáni („görög”) kereskedők által hozott török áruhoz politikai tétje volt, amit a városlakók képviselői a település tanácsával folytatott párbeszédben hasznosítottak. A luxustermékek, mint például a fűszerek, nem véletlenszerűen jutnak el Erdélybe a nagyszebeni és brassói vámokon keresztül. A források tanúsága szerint a kereskedők nyereséges úti célokat választottak ehhez a típusú kereskedelemhez, az erdélyi szász városok pedig vonzó eladási piacokat jelentettek a nagy távolságú, tranzit jellegű kereskedelem számára. Egy másik tanulmányomban már rámutattam, hogy a régió kevésbé jelentős vámpontjain fűszereket nem regisztráltak, bár bizonyos szövetfajták ezeknek a kereskedelmében is jelen voltak.³¹ Nagyszeben a gyulafehérvári udvar is jelentősnek tartotta a fűszerekkel való ellátás miatt. Izabella királyné egy nagyszebeni kereskedőtől vásárolt fűszereket a szászok tartozását képező Szent Márton-napi adó fejében, amint az a Haller Péternek küldött, 1546-ban keltezett leveléből is kitűnik.³²

A török áruk iránti preferencia nem kizárólag a nagyszebeniek jellemzője. Mint tudjuk, a közép-európai nemeség öltözködési szokásaiban komoly oszmán befolyás³³ figyelhető meg, mint ahogy szintén közismert a régió egyre növekvő kereslete az antáliai műhelyekben³⁴ előállított szőnyegek iránt.

Azzal érveltem, hogy Nagyszeben esetében az Oszmán Birodalomból származó fűszerek és más termékek iránti kereslet – amelynek alapját ezeknek az áruknak több generáción átívelő ismertsége képezte – valójában a százférfiak akaratának kifejezési formájává artikulálódott a város politikai és gazdasági elitjével szemben. A városi környezetben zajló, kora újkori erdélyi fogyasztás és kiskereskedelmi értékesítés nyilván még kezdetleges, de a téma változatos történelmi forrásokkal rendelkezik, és képes jobban megvilágítani az erdélyi városok gazdaság- és társadalomtörténetét.³⁵

29 *Pakucs-Willcocks, M.*: Sibiu–Hermannstadt i. m. 134–135.

30 *Pach Zsigmond Pál*: The Role of East-Central Europe in International Trade (Sixteenth and Seventeenth Centuries). *Études historiques* 1. (1970) 223–241.

31 *Mária Pakucs-Willcocks*: Transit Trade and Intercontinental Trade during the Late Middle Ages: Textiles and Spices in the Customs Accounts of Braşov and Sibiu. In: *Medieval Networks in East Central Europe: Commerce, Contacts, Communication*. Eds. Balázs Nagy, Felicitas Schmieder, András Vadas. New York 2017 (sajtó alatt); *Simon Zsolt*: A baricsi és kölpényi harmincadok a 16. század elején. *Századok* 140. (2006: 6. sz.) 836–838.

32 Emit ad rationem nostram nobilis et generosus Stanislaus Lÿgenza, pocillator noster, certas species, piper videlicet et crocum illic Cibinii a Georgio Armbrazther valentes in toto florenos centum sexaginta octo et denarii viginti quinque. Fidelitati igitur tue harum serie committimus, ut summam prescriptam ex dica Sancti Martini huius anni presentis illi persolvere debeas – RNL SzmIg, Documente medievale, U. IV. 564. (1546. október 19.) – www.arhivamedievala.ro (letöltés ideje: 2016. május 20.)

33 *Pásztor Emese*: „Táfota, amelyre az virágokat írták”. *Ars Decorativa* 16. (1997) 35–47.; *Irenka Turnau*: History of Dress in Central and Eastern Europe from the Sixteenth to the Eighteenth Century. Warszawa 1991.

34 *Stefano Ionescu*: Antique Ottoman Rugs in Transylvania. Rome 2005.; *Pásztor Emese*: Oszmán-török szőnyegek az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből. Budapest 2007.

35 L. *Nancy Cox*: Retailing and the Language of Goods. Aldershot 2015.

MELLÉKLET
KIVONAT GEORG DOLLERT ÜZLETI KÖNYVÉBŐL

RNL Szmlg, Szeben városának tanácsa. Osztóbírói jegyzőkönyvek (Magistratul oraşului Sibiu. Registre de partaj), lelt. 214. 8. sz. f. 2v-4r

2v	3r
Ad 7 Septembris nam die Felten Fenescherin ein gebungtt schnir pro fl. – fl. 2/25 1 gebungtt schnir fl. 1/25 1 stuck stramattur fl. /65 1 stuck ponsa fl. 1/60 6 tech angehauen messer fl. 2/80 1 tech mech messer fl. /35	zohlt sÿ par fl. 4 adÿ 4 maÿ zoltt sÿ fl. 2
Ad 7 Septembris [1592] nam die Fait Rudin 17 tech messer fl. 3 mehr ain gehauen messer fl. 2/91 mehr blogorn fl. 1 3 blo gurtlicher fl. 1 1593 ad 27 mai nam sie 2 stuck stramatur eine den. 60 fl. 1/20 ad 29 mai nam sie 2 stuck schnir tt fl. 2/50 2 stuck stramatur tt fl. 1/20 mehr nam sie mitt der Pitter Reisnerin 15 fungtt feffer, kompt auf sie fl. 5 item 2 stuck stramattur fl. 1/20 Ad 5 augusti nam sie ein litera seitt fl. 4/40	1594 adÿ 27 maÿ zoltt sÿr por fl. 10 adÿ 14 nowember zoltt sÿ fl. 8
3v	4r
1592 Ad 6 novembris nam die Jokep Lecherin weis heifden dicher tt fl. 2/22 mehr ponsa fl. 2 weis goren fl. 1 3 fungtt blogorn fl. 1/80 Ad 24 decembris nam sie ein fungtt blogorn fl. /60 8 fungtt feffer fl. 4/80 6 tech ausgehauen messer fl. 2/80 5 tech mench meser fl. 1/20 25 presspurger hutt fl. 3/50 Nam eir tochter 5 tech mich meser tt fl. 1/20 mehr veis gorn tt fl. 1/ [15]93 ad 25 februari nam Jokep Lecherin 2 fungtt blo gorn tt fl. 1/20 5 fungtt veis gorn tt fl. 2 ½ fungtt safer tt fl. 2/25 13 tech meser fl. 5/72 Ad 29 augusti nam sie 2 fungtt safer fl. 9/50 mehr veis gorn fl. 2 mehr 3 gebunt schnir fl. 3/75 3 blo gurtteicher fl. 1/10 Ad 5 Juni nam sie ein halb fungtt safer fl. 2/40 Nam ire tochter schnir tt fl. 1/20 [53.24] Rest sÿ an dÿßer schultt fl. 9 den. 84	1592 ady 14 may zoltt sÿ fl. 8 adÿ 27 maÿ zoltt sÿ fl. 10 adÿ 4 julÿ zoltt sÿ fl. 9 adÿ 23 nowember zoltt sÿ fl. 11 adÿ 14 nowember zoltt sÿ fl. 6

